

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανός Α΄ ο Ομολογητής (11 Αυγούστου 715 - 17 Ιανουαρίου 730) υπήρξε μία από τις επιφανέστερες εκκλησιαστικές προσωπικότητες των τελών του 7^{ου} και των αρχών του 8^{ου} αι. Η γέννησή του τοποθετείται μεταξύ των ετών 630-658, αφού το θέμα αυτό δεν έχει έως τώρα διευθετηθεί οριστικά. Το 669, ύστερα από τον βίαιο θάνατο του πατρικίου πατέρα του Ιουστινιανού, ο Γερμανός κατ' εντολήν του Κωνσταντίνου Δ΄ (668-685) υποβλήθηκε σε εunuχισμό και κατατάχτηκε στον κλήρο της Αγίας Σοφίας, αφενός επειδή αντέδρασε έντονα για την (πολιτική) δολοφονία του πατρός του και αφετέρου για να αποκλειστεί διά βίου από υψηλά αξιώματα. Λόγω της υψηλής κοινωνικής θέσης της οικογενείας του ο Γερμανός απέκτησε σημαντική μόρφωση. Ύστερα από την περιένδυσή του με το μοναχικό σχήμα αφοσιώθηκε ακόμα περισσότερο στις μελέτες και στην πνευματική του καλλιέργεια. Περί το 705 ο Γερμανός κατέλαβε τον επισκοπικό θώκο της Κυζίκου. Στη Σύνοδο του 712, με την οποία ο μονοθελήτης αυτοκράτωρ Βαρδάνης-Φιλιππικός (711-713) επεχείρησε να ακυρώσει τις αποφάσεις της Σ΄ Οικουμενικής Συνόδου (680/681) και να επαναφέρει τον Μονοθελητισμό ως επίσημο δόγμα, ο Γερμανός αναγκάστηκε να συνταχτεί με τη βούληση του αυτοκράτορος. Ωστόσο, μετά την ανατροπή του Βαρδάνη-Φιλιππικού από τον θρόνο ο Γερμανός εξεδήλωσε την αντίθεσή του στον Μονοθελητισμό. Επί Αναστασίου Β΄ (713-715), με τον οποίον μάλιστα συνδεόταν με στενούς φιλικούς δεσμούς, ο Γερμανός τον Αύγουστο του 715 διαθέχτηκε τον Ιωάννη ΣΤ΄ στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως· υπό την ιδιότητα αυτήν συνεκάλεσε Σύνοδο, η οποία επικύρωσε τις αποφάσεις της Σ΄ Οικουμενικής Συνόδου. Όταν ανήλθε στον θρόνο ο Λέων Γ΄ ο Ίσαυρος (717-741), ο Γερμανός Α΄, ο οποίος έστεψε τον νέο αυτοκράτορα, τον υποστήριξε. Ωστόσο, κάποια στιγμή ήλθε σε σύγκρουση με εκείνον λόγω σοβαρών διαφωνιών θεολογικής φύσεως (πιθανότατα εξαιτίας του γεγονότος ότι ο πατριάρχης Γερμανός αντιθέτως προς τον Λέοντα Γ΄ έτρεφε βαθύτατο σεβασμό προς το πρόσωπο της Παναγίας). Η ρήξη στη σχέση αυτοκράτορος και πατριάρχου κορυφώθηκε, όταν ο Λέων

Γ΄ διέταξε την καταστροφή των αγίων εικόνων, αλλά ο Γερμανός Α΄ αρνήθηκε να υπογράψει το εν λόγω διάταγμα. Επιθυμώντας να δημοσιοποιήσει την απόλυτη αντίθεσή του στη λογική των κυνικών επεμβάσεων εκ μέρους του εικονομάχου αυτοκράτορος σε ζητήματα αμιγώς θρησκευτικής φύσεως (και μάλιστα υψίστης σημασίας), ο πατριάρχης Γερμανός Α΄ απέθεσε το ωμοφόριό του στην Αγία Τράπεζα ενός ναού του Παλατίου και παραιτήθηκε από το πατριαρχικό αξίωμα. Ύστερα από τον παραίτησή του αποσύρθηκε στο Πλατάνιον, όπου ευρισκόταν η οικεία της οικογενείας του. Στο Πλατάνιον ο Γερμανός εγκατέλειψε τα εγκόσμια πλήρης ημερών (σε ηλικία 95 ετών) μεταξύ των ετών 730 και 742 (κατά πάσα πιθανότητα το 740). Η σορός του ενταφιάστηκε στη Μονή της Χώρας. Το 754 ο Γερμανός Α΄ αναθεματίστηκε από την εικονομαχική Σύνοδο της Ιερείας. Η μνήμη του αποκαταστάθηκε από τη Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο, η οποία συνεκλήθη στις 24 Σεπτεμβρίου 787 στη Νίκαια της Βιθυνίας από την αυτοκράτειρα Ειρήνη την Αθηναία.

Ανεδείχθη σε έναν εκ των σημαντικότερων αγίων της πρώτης φάσης της Εικονομαχίας, αφού πρωτοστάτησε κατά του εικονομαχικού κινήματος και επηρέασε καθοριστικά την εκκλησιαστική ιστορία του Βυζαντίου. Η μνήμη του πατριάρχη Γερμανού Α΄ του Ομολογητή τιμάται από την Ορθόδοξη Εκκλησία τη 12^η Μαΐου, ενώ την ίδια ημέρα τιμά τη μνήμη του και η Αρμενική Εκκλησία αναγνωρίζοντας τις αγαθές του προθέσεις και τις άοκνες προσπάθειές του για την ένωση των δύο Εκκλησιών.

Ο βίος, η δράση και το πλούσιο συγγραφικό έργο του αγίου Γερμανού απασχόλησαν κατά καιρούς τους ερευνητές, οι οποίοι φώτισαν, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο επιτυχώς, τις πτυχές αυτές. Η έλλειψη, ωστόσο, κάποιας συστηματικής και επαρκώς τεκμηριωμένης μελέτης για το υμνογραφικό έργο του πατριάρχου Γερμανού Α΄ δεν επέτρεψε έως τώρα τη συνολική αποτίμηση της προσωπικότητας και της συμβολής του λογίου πατριάρχη στην εκκλησιαστική ιστορία και στην πνευματική παραγωγή του Βυζαντίου.

Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει το παρόν βιβλίο της Μαρίας Σούρμπα (στο εξής «συγγρ.»), το οποίο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής της διατριβής με θέμα *Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Γερμανοῦ Α΄, πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Ὁμολογητῆ (±650-740). Μελέτη Φιλολογική*. Η διδακτορική διατριβή αυτή εκπονήθηκε στον Τομέα Βυζαντινῆς Φιλολογίας και Λαογραφίας του Τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, υποστηρίχτηκε δημοσίως τον Ιανουάριο του 2021,

εγκρίθηκε ομοφώνως και επίσης ομοφώνως βαθμολογήθηκε με τον βαθμό «Άριστα».

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο Α΄ Μέρος (σσ. 41-332) παρουσιάζεται η προσωπικότητα του πατριάρχη Γερμανού Α΄ και η συνολική συγγραφική του παραγωγή με έμφαση στο υμνογραφικό έργο του, το οποίο μελετάται διεξοδικώς από γλωσσικής, υφολογικής, μετρικής και εννοιολογικής απόψεως. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου (σσ. 335-592) εκδίδονται για πρώτη φορά τα περισσότερα από τα εντοπισθέντα ανέκδοτα υμνογραφικά έργα του λογίου πατριάρχη.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου οργανώνεται σε πέντε κεφάλαια. Καταρχάς, προτάσσεται μία συνοπτική παρουσίαση της πολιτικής και πνευματικής ατμόσφαιρας της εποχής (σσ. 41-42). Η περίοδος του 7^{ου} και 8^{ου} αι., κατά την οποία έζησε και ανέπτυξε την αξιόλογη δράση του ο πατριάρχης Γερμανός Α΄, σημαδεύτηκε, πέραν των στρατιωτικών αποτυχιών, της πολιτικής αστάθειας, της οικονομικής ύφεσης και της παρακμής της παιδείας, και από μία βαθύτατη κοινωνική, πολιτική και θρησκευτική κρίση, την Εικονομαχία (726-843). Η εικονομαχική κρίση, δηλ. η δριμύτατη και πολυετής διαμάχη μεταξύ των πολεμίων αφενός και των υπερμάχων αφετέρου της προσκύνησης των αγίων εικόνων και των ιερών λειψάνων, δίχασε βαθιά τους υπηκόους της αυτοκρατορίας και τους διαίρεσε σε δύο αντίπαλες παρατάξεις, τους *εικονομάχους* ή *εικονοκλάστες* και τους *εικονολάτρεις* ή *εικονόφιλους* ή *εικονόδουλους*. Αποτέλεσμα της σφοδρότατης αυτής κρίσης ήταν η πρόκληση σοβαρότατων εσωτερικών αναταραχών, οι οποίες ταλάνισαν την αυτοκρατορία για περισσότερο από έναν αιώνα.

Το Πρώτο Κεφάλαιο του Α΄ Μέρους (*Βιογραφικά και έργογραφικά του αγίου Γερμανού Κωνσταντινουπόλεως*, σσ. 43-72) ξεκινά με μία σύντομη επισκόπηση των αγιολογικών και ιστορικών πηγών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου. Έπεται μία συνοπτική παρουσίαση των στοιχείων που μας προσφέρει η υπάρχουσα βιβλιογραφία αναφορικά με τον βίο του πατριάρχη Γερμανού Α΄. Η συγγρ. διαπιστώνει ότι από το σύνολο των εν λόγω πηγών ελλείπουν πληροφορίες για την παιδική και εφηβική ηλικία του Γερμανού Α΄· ανάλογο κενό εντοπίζει και για τη χρονική περίοδο από τον ευνουχισμό του νεαρού Γερμανού (669) έως την εκλογή του στον μητροπολιτικό θρόνο της Κυζίκου (705).

Ακολούθως, μελετάται η λειτουργική μνήμη και η καθιέρωση της εορτής του αγίου Γερμανού ήδη κατά τον όγδοο αι. Επί τούτου η συγγρ. αξιοποιεί πληροφορίες, τις οποίες αρύεται από μεσοβυζαντινές, υστεροβυζαντι-

νές αλλά και μεταγενέστερες λειτουργικές, συναξαριακές και μηνολογιακές συλλογές. Στηριζόμενη ακριβώς στα στοιχεία των εν λόγω πηγών η συγγρ. παρατηρεί ότι η μνήμη του αγίου Γερμανού εντάχτηκε στο αγιολόγιο της Εκκλησίας αμέσως μετά την αποκατάστασή του από τη Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο (787). Ο άγιος Γερμανός έχει καταταγεί στην τάξη των *Ομολογητών* και η Ορθόδοξη Εκκλησία τιμά τη μνήμη του ως αγίου μαζί με τη μνήμη του αγίου Επιφανίου επισκόπου Κύπρου στις 12 Μαΐου.

Εν συνεχεία, η συγγρ. επικεντρώνει την προσοχή της στην υμνογραφία περί του αγίου Γερμανού, η οποία εξετάζεται με βάση όχι μόνο το έως τώρα εκδεδομένο αλλά και το ανέκδοτο υλικό. Παρουσιάζεται και αξιολογείται η *ακολουθία* που εμπεριέχεται στο έντυπο *Μηναίο* της Εκκλησίας, η *ακολουθία* του υμνογράφου Γερασίου Μικραγιαννανίτου, ένα *επίγραμμα* από το *συναξάριο* του αγίου Γερμανού, το οποίο βρίσκεται στα έντυπα *Μηναία*, ένα *μεγαλυνάριο* και ένα *πεντηκοστάριο* του πρωτοπαπά του Ναυπλίου Νικολάου Μαλαξού, καθώς και άλλες *ακολουθίες*, οι οποίες παραδίδονται από τους κώδικες *Athous, Lavrae Γ 74* (ff. 67-67^v) και *Athous, Lavrae Δ 45* (ff. 73^v-75) του 11^{ου} αι, από τον κώδικα *Athous, Lavrae Δ 5* (ff. 16-24^v) του 13^{ου} αι, από τους κώδικες *Parisinus gr. 1566* (ff. 38^v-43) και *Athous, Lavrae Ι 70* (ff. 233^v-236^v) του 14^{ου} αι., καθώς και από τον κώδικα *Athous, Lavrae Θ 87* (ff. 112^v-118) του 16^{ου} αι.

Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με μία σύντομη επισκόπηση της πλούσιας και πολυσχιδούς εργογραφίας του πατριάρχη Γερμανού Α΄. Από τη μελέτη του σχετικού υλικού καθίσταται προφανές ότι ο άγιος Γερμανός ήταν ένας εξαιρετος εκκλησιαστικός ρήτορας, συγγραφέας και υμνογράφος. Στο έργο, το οποίο μας κληροδότησε η γραφίδα του, συγκαταλέγονται τέσσερις επιστολές δογματικού χαρακτήρα, δώδεκα *ομιλίες* (οι δέκα εξ αυτών είναι *Θεομητορικές*), δύο δογματικές πραγματείες, ένα κείμενο το οποίο επεξηγεί τον συμβολισμό της Θείας Λειτουργίας, δύο *ευχές* και πλήθος υμνογραφικών έργων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (*Τὸ ὑμνογραφικὸ ἔργο τοῦ ἀγίου Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως*, σσ. 73-155) η συγγρ. επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στο ελάχιστο μελετημένο υμνογραφικό έργο του αγίου Γερμανού. Επιχειρείται η πληρέστερη και ακριβέστερη δυνατή καταγραφή όλων των υμνογραφικών συνθέσεων που προέρχονται από τον κάλαμο του αγίου. Στο διασωθέν υμνογραφικό έργο του Γερμανού Α΄ περιλαμβάνονται είκοσι *ειρμοί*, πενήντα οκτώ *ασματικοί κανόνες*, πενήντα έξι *στιχηρά ιδιόμελα*, δέκα *στιχηρά προσόμοια* και ένα *επίγραμμα*. Από το συνολικό corpus των *κανόνων* του πατρι-

άρχη Γερμανού Α΄ τριάντα ένας βρίσκονται εκδεδομένοι στα έντυπα λειτουργικά βιβλία, στη σειρά *AHG* και σε άλλες σειρές και επιστημονικά περιοδικά. Από τους υπολοίπους είκοσι επτά *κανόνες*, οι είκοσι τέσσερις εκδίδονται κριτικώς για πρώτη φορά στο παρόν βιβλίο, ενώ άλλοι τρεις *κανόνες* (στον άγιο Ούαρο, στον άγιο Νικόλαο επίσκοπο Μύρων και στον άγιο Πρόκλο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως) παραμένουν ακόμα ανέκδοτοι. Ο *κανόνας* στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου επανεκδίδεται λόγω ορισμένων φιλολογικών παροραμάτων που εντοπίζονται στην προηγούμενη έκδοσή του. Παρουσιάζονται, επίσης, τα εισέτι αμφιβαλλόμενα υμνογραφικά έργα (δύο *ειρμοί*, ένας *κανόνας* στον άγιο Θεόδωρο Τήρωνα, δώδεκα *στιχηρά ιδιόμελα*, ένα *στιχηρό προσόμοιο*, τα κατ' αλφάβητον *τροπάρια* του Μικρού Αγιασμού, ένα *κοντάκιο* στη μνήμη του αγίου Ρωμανού του Μελωδού, η *ακολουθία* της Γουγκλισίας και δύο *μεγαλυνάρια* στην Υπαπαντή και στη Θεοτόκο) καθώς και δεκαεννέα *κανόνες*, οι οποίοι αποδίδονται εσφαλμένα στον άγιο Γερμανό (πρόκειται για έναν *κανόνα* στην αρχή της Ινδίκτου, στον όσιο Συμεών τον στυλίτη και στις αγίες σαράντα μάρτυρες, έναν *κανόνα* στον άγιο Αυτόνομο, έναν *κανόνα* στην Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, έναν *κανόνα* στον άγιο Παύλο τον Θηβαίο, έναν *κανόνα* στην προσκύνηση της τιμίας αλύσεως του αποστόλου Πέτρου, δύο *κανόνες* στην Υπαπαντή του Χριστού, έναν *κανόνα* στον άγιο Συμεών τον Θεοδόχο και στην αγία Άννα την Προφήτιδα, έναν *κανόνα* στον άγιο Γεώργιο τον Τροπαιοφόρο, έναν *κανόνα* στον άγιο Ισαάκιο ηγούμενο της μονής Δαλμάτων, έναν *κανόνα* στον άγιο Ονούφριο, έναν *κανόνα* στους αγίους Μανουήλ, Σαβέλ και Ισμαήλ, έναν *κανόνα* στον άγιο Ίσαυρο, έναν *κανόνα* στους αγίους Τρόφιμο και Θεόφιλο, έναν *κανόνα* στον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή, έναν *κανόνα* στο Άγιο Μανδήλιο, έναν *κανόνα* στους προφήτες Μωσή και Ααρών, έναν *κανόνα* στην ανάσταση του Λαζάρου και έναν *κανόνα* στα άγια Πάθη του Χριστού). Για τα ζητήματα πατρότητας που αφορούν στις ανωτέρω υμνογραφικές συνθέσεις η συγγρ. προσκομίζει αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία έχουν ως κύριο γνώμονά τους τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της ποιητικής τέχνης του υμνογράφου. Τα εν λόγω έργα παρουσιάζονται κατά υμνογραφικά είδη (*ειρμοί*, *κανόνες*, *στιχηρά ιδιόμελα* και *προσόμοια*, κ.λπ.) και σύμφωνα με την ημέρα, κατά την οποία ψάλλονται αρχής γενομένης από την 1^η Σεπτεμβρίου. Για κάθε έργο καταγράφονται διεξοδικώς τα στοιχεία της ταυτότητάς του (τίτλος, συνθέτης, ήχος, αρχή και τέλος, και, εφόσον υπάρχει, *ακροστιχίδα*), καθώς και η χειρόγραφη παράδοσή του, οι εκδόσεις του (όταν υπάρχουν), και ποικίλα σχόλια.

Στο τρίτο κεφάλαιο (*Η ποιητική τέχνη του αγίου Γερμανού Κωνσταντινουπόλεως (Μορφολογία-Υφολογία)*, σσ. 157-235) η συγγρ. αναζητεί τα κύρια χαρακτηριστικά της ποιητικής τέχνης του πατριάρχη Γερμανού Α΄, προκειμένου να διατυπώσει μία πλήρη πρόταση αναφορικά με τα κριτήρια ελέγχου της πατρότητας των συνθέσεων που του αποδίδονται. Καταρχάς, εξετάζονται τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των υμνογραφικών συνθέσεων του ποιητή (έκταση κανόνων, επιλογή ειρμών, *δίειρμες ωδές, ακροστιχίδες, εφύμνιο ή ανακλώμενο, β΄ ωδή, τριαδικό, θεοτοκίο*). Η συγγρ. επί του θέματος αυτού καταλήγει στα ακόλουθα συμπεράσματα: α΄) ο Γερμανός Α΄ χρησιμοποιεί συχνότερα δικούς του *ειρμούς*, λιγότερο συχνά *ειρμούς* των συγχρόνων του Ιωάννη του Δαμασκηνού και Ανδρέα Κρήτης, και σπανιότερα του Κοσμά του Μελωδού και του μοναχού Κυπριανού (μόλις σε μία περίπτωση), β΄) ως επί το πλείστον ο Γερμανός Α΄ συνθέτει τους *κανόνες* του σε *ήχο πλάγιο δ΄*, ενώ ακολουθεί σε συχνότητα η χρήση των *ήχων γ΄, α΄, δ΄* και βαρέως, γ΄) σπανίως ο λόγιος πατριάρχης συνθέτει και *δίειρμες ωδές, δ΄*) ο άγιος Γερμανός προτιμά τη χρήση *β΄ ωδής, ε΄*) στο υμνογραφικό corpus του Γερμανού δεν χρησιμοποιείται η *ακροστιχίδα, στ΄*) η χρήση *τριαδικού* είναι μόνο σποραδική, αλλά γίνεται συστηματική χρήση του *θεοτοκίου, ζ΄*) οι *κανόνες* του Γερμανού Α΄ εκτείνονται συχνότερα σε *ωδές* των τεσσάρων έως πέντε *τροπαρίων* και σπανιότερα των έξι ή περισσοτέρων, και η΄) οι *κανόνες* του λογίου πατριάρχη έχουν σχεδόν πάντοτε *εφύμνιο*, αλλά όχι συγχρόνως σε όλες τις *ωδές* (*εφύμνιο* χρησιμοποιεί κυρίως στη *ζ΄, ζ΄* και η΄ *ωδή*, είτε στο σύνολο των *τροπαρίων* της *ωδής* είτε σε ορισμένα μόνο *τροπάρια* αυτής).

Η συγγρ. μελετά επίσης πολύ επιμελώς το λεξιλόγιο, τα γλωσσικά φαινόμενα, τη σύνταξη και το ύφος, ενώ παραθέτει αναλυτικά και τα λεκτικά σχήματα που αξιοποιεί στην ποίησή του ο πατριάρχης Γερμανός Α΄. Διαπιστώνεται ότι χρησιμοποιείται η κοινή λόγια εκκλησιαστική γλώσσα, η οποία μάλιστα δεν παρουσιάζει έντονες τάσεις προς την αρχαιοπρεπέστερη ή προς τη δημωδέστερη μορφή της. Κατά το παράδειγμα της βυζαντινής ομιλητικής ο Γερμανός Α΄ αξιοποιεί τα ρητορικά σχήματα (κυρίως τις μεταφορές, τις παρομοιώσεις, τη ζωηρή εικονοποιία, τις αντιθέσεις, τα λογοπαίγνια και τα σχήματα ηχητικών εντυπώσεων όπως την παρήχηση, το ομοιοτέλετο, κ.ά.). Τις παρομοιώσεις του αρύεται τόσο από τον φυσικό κόσμο (ουράνιο στερέωμα, φως, νερό, φωτιά, ξηρά, ζωικό βασίλειο, φυτά, ορυκτός πλούτος) όσο και από τον κόσμο των ανθρώπων (επαγγέλματα, οικοδομήματα, γαμήλιο και αθλητικό λεξιλόγιο, εργαλεία, μουσικά όργανα, ενδύματα, ευώδεις ουσίες, κ.λπ.).

Εν συνεχεία, μελετώνται τα ρυθμοτονικά στοιχεία της ποίησης του αγίου Γερμανού (μέτρο και μέλος) με στόχο να αποδειχθεί κατά πόσο εφαρμόζει εκείνος στο υμνογραφικό του έργο τους κανόνες της *ομοτονίας* και της *ισοσυλλαβίας*. Διαπιστώνεται ότι ο Γερμανός Α΄, ο οποίος χρησιμοποιεί το ρυθμοτονικό μέτρο, δεν τηρεί με απόλυτη συνέπεια τους νόμους της *ισοσυλλαβίας* και της *ομοτονίας*, αλλά κινείται με μεγάλη ελευθερία στα μετρικά πρότυπα της βυζαντινής υμνογραφικής παράδοσης. Κατά τη συγγρ. το στοιχείο αυτό συνιστά πιθανότατα ένδειξη της υψηλής μουσικής κατάρτισης του αγίου Γερμανού.

Στο τέταρτο κεφάλαιο (*Η θεματολογία τῶν ὑμνογραφικῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως*, σσ. 237-317) η συγγρ. προβαίνει στη συνθετική παρουσίαση του περιεχομένου εκατόν τριάντα ἑξί υμνογραφικῶν ἔργων του πατριάρχη Γερμανοῦ Α΄ -πενήντα τριῶν κανόνων, οκτῶ στιχηρῶν και εβδομήντα δύο θεοδοκιῶν- και αναδεικνύει τα κυριότερα θέματα, τα οποία εν πολλοῖς διαμορφώνουν την ποιητική φυσιογνωμία του Γερμανοῦ Α΄. Το κεφάλαιο οργανώνεται σε τρεις θεματικές ενότητες ἐπὶ τη βάσει των καθιερωμένων κατηγοριῶν των υμνογραφικῶν κειμένων: Χριστολογικά, Θεομητορικά και αγιολογικά ποιήματα. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίδεται στην ἐπισημάνση των θεμάτων θεολογικῆς υφῆς (δηλ. στις βασικές ἀλήθειες του Χριστολογικῆς και Τριαδολογικῆς δόγματος, στην αγιότητα της Θεοτόκου και στη συμμετοχή Της στο μυστήριο της Θείας Ἐνανθρώπισης του Λόγου του Θεοῦ, στην προσκύνηση των ιερῶν λειψάνων, στους αγῶνες των Μαρτύρων και των Ομολογητῶν, στα φρικτά βασανιστήρια που ἐκεῖνοι υπέστησαν και στον ασκητικό βίο των οσίων), καθῶς ἐπίσης και των μοτίβων και των λογοτεχνικῶν τῶπων (π.χ. νερό, ξηρά, φως και σκότος, φωτιά, κ.ά.), τα οποία ο υμνογράφος μεταπλάθει ποιητικά. Ἐνα ἐκ των πλέον ευδιάκριτων χαρακτηριστικῶν του ποιητικῆς ἔργου του Γερμανοῦ Α΄ ἐστὶν ἡ βαθύτατη ευσέβειά του πρὸς το πρόσωπο του Χριστοῦ, της Θεοτόκου και ὅλων των αγίων. Ο πατριάρχης Γερμανός για τη σύνθεση των κανόνων του στηρίζεται κυρίως στην *Ἁγία Γραφή*, στις διηγήσεις των ἀπόκρυφων κειμένων, στους βίους των αγίων, στην ἐκκλησιαστικὴ παράδοση και στις δογματικές ἀλήθειες της ορθόδοξης πίστεως.

Στο πέμπτο κεφάλαιο (*Οἱ πηγές τῶν ὑμνογραφικῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως*, σσ. 319-332) η συγγρ. επιχειρεῖ να ἐντοπίσει τα ἔργα ἐκεῖνα της προγενέστερης γραμματείας, ἀπὸ τα οποία ἀρύεται ο ἅγιος Γερμανός για το υμνογραφικό ἔργο του· παράλληλα, ἀποπειράται να ἀναδείξει τον τρόπο, με τον οποίο ο Γερμανός Α΄ ἀξιοποιεῖ τις πηγές αυτές στις

υμνογραφικές του συνθέσεις. Ύστερα από ενδελεχή μελέτη διαπιστώνεται ότι στο υμνογραφικό έργο του αγίου Γερμανού εντοπίζονται επιρροές από την *Αγία Γραφή*, από τον *Ακάθιστο Ύμνο* και από την υμνογραφία της Μεγάλης Εβδομάδος (ενδεικτικό του τρόπου αξιοποίησης των πηγών εκ μέρους του αγίου Γερμανού είναι η χρήση αυτούσιων *θεοτοκίων των αντιφώνων* του Όρθρου της Μεγάλης Παρασκευής). Ο άγιος Γερμανός φαίνεται επίσης να επηρεάζεται από τον Ρωμανό τον Μελωδό, από άλλα λειτουργικά κείμενα (όπως η Νεκρώσιμος Ακολουθία), καθώς επίσης και από την προγενέστερη πατερική γραμματεία (συγκεκριμένα, εντοπίζονται επιρροές από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Πρόκλο, από τον Γρηγόριο Νύσσης, από τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό, από τον πατριάρχη Αλεξανδρείας άγιο Αθανάσιο, από τον άγιο Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, από τον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο, από τον άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη και από τον επίσκοπο Κύπρου άγιο Επιφάνιο). Όσον αφορά, τέλος, στην αξιοποίηση των κειμένων της προγενέστερης αυτής παράδοσης στο υμνογραφικό έργο του αγίου Γερμανού, η συγγρ. υποστηρίζει ότι ο Γερμανός Α΄ είτε επηρεάζεται εν μέρει από αυτά είτε τα χρησιμοποιεί / εντάσσει αυτούσια στο έργο του.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου (σσ. 359-630) εκδίδονται κριτικώς είκοσι πέντε *κανόνες*, οι οποίοι αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του ανευρεθέντος ανέκδοτου υμνογραφικού corpus του πατριάρχου Γερμανού Α΄. Πιο συγκεκριμένα, εκδίδονται κριτικώς τρεις *Δεσποτικοί κανόνες* (ένας στην Ύψωση του Τιμίου Σταυρού και δύο στη Γέννηση και στη Μεταμόρφωση του Χριστού), τέσσερις *Θεομητορικοί κανόνες* (τρεις στη Γέννηση, στον Ευαγγελισμό και στη Μετάσταση της Θεοτόκου και ένας στα Εγκαίνια του ιερού ναού των Βλαχερνών), δεκαοκτώ *αγιολογικοί κανόνες* (στους αγίους Αγγέλους, στον άγιο Ιωάννη τον Νηστευτή, στην αγία Ευφημία, στους αγίους Ευλάμπιο και Ευλαμπία, στους αγίους Σαμωνά, Γουρία και Αβιβο, στον άγιο απόστολο Ματθαίο, στον άγιο απόστολο Ανδρέα, στον άγιο Γρηγόριο Νεοκαισαρείας, στον Μέγα Βασίλειο, στους αγίους αββάδες τους εν Σινά και Ραιθώ αναιρεθέντας, στον άγιο Αυξέντιο, στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, στον άγιο Ολβιανό, στους αγίους Αναργύρους Κύρο και Ιωάννη, στους αγίους Κήρυκο και Ιουλίττα, στον προφήτη Ηλία, στις αγίες Ολυμπιάδα και Ευπραξία και στον άγιο Παντελεήμονα), καθώς και δύο *στιχηρά* (στην αγία Ζηναΐδα και στον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο).

Της έκδοσης των *κανόνων* προηγείται ο κατάλογος των αξιοποιηθέντων κωδίκων, στον οποίο δηλώνονται τα στοιχεία που αποτελούν την ταυτότητα του κάθε κώδικα (σύμβολο, ονομασία, περιεχόμενο, χρονολόγηση, υλι-

κό). Για την εκπόνηση της εν λόγω κριτικής έκδοσης αξιοποιήθηκαν χφφ. κώδικες από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (*Atheniensis Bibl. Nat.* 842 του 13^{ου} αι., *Atheniensis Bibl. Nat.* 562 και 840 του 14^{ου} αι.), από την Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού (*Parisinus gr.* 259 και 1569 του 12^{ου} αι., *Parisinus Suppl. gr.* 33 του 13^{ου} αι., *Parisinus gr.* 1566 του 14^{ου} αι., *Parisinus gr.* 345 του 15^{ου} αι. και *Parisinus gr.* 254 του 16^{ου} αι.), από τη Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής του Σινά (*Sinaiticus gr.* 554, 578, 625 και 631 του 10^{ου}/11^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 570, 579, 595, 627 του 11^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 552, 598, 609 του 11^{ου}/12^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 620 10^{ου}/12^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 567 του 12^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 626 του 12^{ου}/13^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 550 και 662 του 13^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 602 11^{ου}/13^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 611, 645, 646, 668, 671 και 696 του 14^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 666 του 15^{ου} αι., *Sinaiticus gr.* 642 και 892 του 16^{ου} αι. και *Sinaiticus gr.* 681 του 17^{ου} αι.), από τη Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής της Πάτμου (*Patmiacus gr.* 194 και 198 του 14^{ου} αι.), από τις Βιβλιοθήκες των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους (*Athous, Lavrae Γ* 74 του 11^{ου} αι., *Athous, Lavrae Δ* 14 του 12^{ου} αι., *Athous, Lavrae Δ* 5 του 13^{ου} αι., *Athous, Lavrae Ι* 70, *Ι* 77 και *Ω* 138 του 14^{ου} αι., *Athous, Lavrae Ω* 147 του 15^{ου} αι., *Athous, Lavrae Θ* 43 του 17^{ου} αι., *Athous, Lavrae Ε* 118 του 18^{ου} αι., *Athous, Iveron* 800 του 15^{ου} αι., *Athous, Panteleimonos* 80 του 13^{ου} αι., *Athous, Philotheou* 26, 30 και 35 του 12^{ου} αι. και *Athous, Vatopediou* 1108 και 1110 του 15^{ου} αι.), από τη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας (*Alexandrinus Patr.* 118 του 14^{ου} αι.) και από τη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων (*Hierosolymitanus Sab.* 207 του 11^{ου}/12^{ου} αι.). Πριν από κάθε κανόνα η συγγρ. παραθέτει από το *Συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως* το *συναξάριο* του αγίου, των αγίων ή της εορτής, και εν συνεχεία δηλώνει τους κώδικες, με βάση τους οποίους εκδίδεται ο κανόνας που ακολουθεί.

Η συγγρ. τεκμηριώνει τις απόψεις της με αναφορές από το ίδιο το έργο του Γερμανού Α΄, αφού παραθέτει σχετικά παραδείγματα από τους εκδεδομένους και ανέκδοτους κανόνες του υμνογράφου. Μεταξύ των ενδιαφερόντων συμπερασμάτων, τα οποία προκύπτουν από την έρευνα της συγγρ., αξίζει να επισημανθούν ενδεικτικώς τα ακόλουθα: α΄) η πρόωμη ένταξη του πατριάρχη Γερμανού Α΄ στο αγιολόγιο της Εκκλησίας, αμέσως μετά τη δικαίωση και την αποκατάστασή του από τη Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο (787), οφείλεται στην ομολογία εκ μέρους του της ορθόδοξης θεολογίας αναφορικά με την τιμή και την προσκύνηση των ιερών εικόνων, β΄) το υμνογραφικό έργο του Γερμανού Α΄ χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη ελευθερία του σε

σχέση με τα μετρικά πρότυπα της βυζαντινής υμνογραφικής παράδοσης, γ΄) ο άγιος Γερμανός χρησιμοποιεί στο υμνογραφικό έργο του γλώσσα απλή και προσιτή σε κάθε πιστό, μολοντί ο ίδιος υπήρξε έξοχος εκκλησιαστικός ρήτορας με πλούσιο λεξιλόγιο και πολύ ανεπτυγμένο γλωσσοπλαστικό τάλαντο, και δ΄) η όποια αναφορά στο ποιητικό έργο του πατριάρχη Γερμανού Α΄ στην εικονομαχική έριδα είναι μόνον έμμεση και υπαινικτική, στοιχείο το οποίο οφείλεται προφανώς στο ότι ο υμνογράφος ακολουθούσε τη γενικότερη τάση που επικρατούσε κατά την περίοδο εκείνη μεταξύ των ομοτέχων του.

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με συμπεράσματα, με τη συνολική βιβλιογραφία που έλαβε υπ΄ όψιν της η συγγρ., καθώς και με χρήσιμα ευρετήρια ονομάτων, όρων και νεότερων συγγραφέων και εκδοτών.

Η συγγρ. με την εκτεταμένη και διεξοδική έρευνα του υμνογραφικού προφίλ του αγίου Γερμανού καλύπτει ένα σημαντικό κενό που υπήρχε έως τώρα στη διεθνή βιβλιογραφία αναφορικά με το υμνογραφικό έργο του λογιώτατου πατριάρχη. Με το βιβλίο αυτό ένα σημαντικό τμήμα του έργου του αγίου Γερμανού, το οποίο έως σήμερα παρέμενε στο σκότος, τίθεται στη διάθεση της επιστημονικής κοινότητας, αφού στο δεύτερο μέρος του εκδίδονται για πρώτη φορά είκοσι τέσσερις κανόνες και δύο *στιχηρά* του υμνογράφου. Και μόνον το στοιχείο αυτό αρκεί για να καταστήσει προφανή την αξία του παρόντος βιβλίου όχι μόνον για τους μελετητές της Βυζαντινής Φιλολογίας, αλλά και για όσους εντρυφούν στην επιστήμη της Θεολογίας, της Αγιολογίας, της Μουσικολογίας κ.ά. Παράλληλα, η γλωσσική, υφολογική, μετρική και εννοιολογική προσέγγιση του συνολικού υμνογραφικού έργου, εκδεδομένου και ανεκδότου, του αγίου Γερμανού καταδεικνύει ότι το παρόν βιβλίο συνιστά μία πλήρη και άρτια φιλολογική πραγματεία.

Υπό την ιδιότητα του επιστημονικού διευθυντή της σειράς *Βυζαντινές Πραγματείες* ενέκρινα ευχαρίστως την ένταξη του βιβλίου της Μαρίας Σούρμα στη σειρά με τη βεβαιότητα ότι αυτό συνιστά σημαντική συμβολή στην έρευνα της βυζαντινής υμνογραφίας και της λογοτεχνικής παραγωγής της βυζαντινής περιόδου γενικότερα. Για μία ακόμα φορά θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Δημήτρη Σεφεριάδη, υπεύθυνο των εκδόσεων «Γρηγόρη», ο οποίος υποστηρίζει εκθύμως τον στόχο της σειράς. Αποκλειστική επιδίωξη τόσο του επιστημονικού διευθυντή της σειράς όσο και του εκδότη είναι η ανάδειξη και η προβολή της σημαντικής έρευνας που συντελείται εντός Ελλάδος στα επιστημονικά πεδία της Βυζαντινής Φιλολογίας και της Βυζαντινής Ιστορίας. Το βιβλίο αυτό δεν θα είχε την άρτια μορφή

που έχει άνευ της κοπιώδους συμβολής του Δημήτρη Μανδελιά και του Σταύρου Χελιώτη, οι οποίοι επιμελήθηκαν τη σελιδοποίηση και το εξώφυλλο αντιστοίχως.

Αθήνα 31 Αυγούστου 2022

Κωνσταντίνος Παΐδας